

Basutbildning i humanitär folkrätt

- en introduktion för det civila försvaret

Händelserna i olika konflikthärddar i världen aktualiserar många frågor om tillämpning av folkrätten - särskilt den del som handlar om internationell humanitär rätt, eller "krigets lagar".

Sverige har åtagit sig, genom ratificering av 1977 års tilläggsprotokoll till 1949 års Genèvekonventioner, att sprida information och kunskap om konventionernas regler. Denna kunskapsspridning bör ske som en naturlig del i fredsverksamheten.

Överstyrelsen för civil beredskap (ÖCB) vill med detta basutbildningsmaterial förmedla viss grundläggande information om folkrätten i allmänhet och den internationella humanitära rätten i synnerhet. Introduktionen har skrivits med en bestämd målgrupp i fokus - personal inom det svenska civila försvaret.

Basutbildning i humanitär folkrätt
- en introduktion för det civila försvaret
(Andra upplagan)

Tryck: MODIN-Tryck AB

Teckanre: Kjell Ström

Upplaga: 5000 ex

Stockholm 1996

ISBN 91-7097-015 7

Förord

Folkrätten är den rättsordning som reglerar relationerna mellan stater. Där finns regler för att få relationerna mellan staterna att fungera, för att skydda individer mot statliga övergrepp, för att förebygga och undvika väpnade konflikter m.m.

Humanitär rätt är en del av folkrätten och kallas ibland för ”krigets lagar”. Den innehåller bl.a. förbud mot otillåtna vapen och stridsmetoder och regler till skydd för ickestridande personer d.v.s. sårade, sjuka, skeppsbrutna, krigsfångar och civilbefolkning. En tendens i moderna krig är att civila drabbas i ökad utsträckning.

Krigets folkrätt är högaktuell bl.a. i samband med inbördeskrigen i det forna Jugoslavien och i Rwanda. De flagranta övergreppen och bristen på efterlevnad av den humanitära rätten innebär att världssamfundet reagerar bl.a. genom att etablera en temporär (ad hoc) domstol i Haag att ställa krigsförbrytare inför.

Sverige har ett konventionsbundet åtagande att sprida kunskap om konventionernas innehåll till berörda inom totalförsvaret, men även till civilbefolkningen i allmänhet. Med 1994 års läroplaner för grundskolan och gymnasiet är folkrätten nu ett ämne på schemat.

Händelserna i vår omvärld medför ofta att nyhetsrapporteringen refererar till ”folkrätten” och till olika folkrättsliga konventioner. För att kunna följa med i, förstå och aktivt delta i samhällsdebatten inom ett viktigt område behövs en bred folkrättslig kunskapsspridning. En större folkrättslig kunskap kan bidra till att öka förståelsen för de grupper av människor som kommer till vårt land som flyktingar till följd av väpnade konflikter i sina egna länder.

Överstyrelsen för civil beredskap (ÖCB) samordnar utbildningen i folkrätt inom den civila delen av totalförsvaret och har därför tagit fram denna basutbildning i humanitär folkrätt, - en introduktion för det civila försvaret. Ledstjärna för arbetet har varit att ge de stora strukturerna utan att fördjupa sig i detaljer och undantagsbestämmelser, eftersom detta är ett mycket kort introduktionsmaterial .

Detta utbildningsmaterial är en revidering av tidigare utgivna ”Basutbildning i folkrätt”. Vi vill särskilt tacka doktorand Christer Ahlström som varit behjälplig vid framtagandet av det reviderade materialet samt Margareta af Geijerstam på försvarsdepartementet för kloka och inspirerande synpunkter.

Har Du frågor och synpunkter på kompendiet kan Du vända Dig till ÖCB:s jurist Stefan Roos, telefon 08-691 12 37 eller till länsstyrelsens folkrättsliga rådgivare.

Sture Ericson
Generaldirektör
ÖCB

Innehållsförteckning

	Förkortningar	5
1.	Inledning	7
2.	Vad är folkrätt?	7
3.	Något om historiken	9
4.	Viktiga konventioner	10
5.	Kunskapsspridning	12
6.	Distinktions- och proportionalitetsprinciperna	13
7.	Vem får göra vad?	13
8.	Kombattanter	16
9.	Icke-kombattanter	17
10	Civila	17
11	Civila med särskilt skydd	18
12	Personer som försatts ur stridbart skick	20
13	Skyddssymboler	22
14	Ockupation	23
15	Motståndsrörelse och civilmotstånd	24
16	Krigsförbrytelser	25

Förkortningar

LKR	1907 års Lantkrigsreglemente
GK I	Första Genevekonventionen från år 1949 om skydd av sårade och sjuka i landkrig
GK II	Andra Genevekonventionen från år 1949 om skydd av sårade, sjuka och skeppsbrutna i sjökrig
GK III	Tredje Genevekonventionen från år 1949 om krigsfångars behandling
GK IV	Fjärde Genevekonventionen från år 1949 om skydd av civilbefolkningen
KK	1954 års konvention om skydd av kulturvärden under väpnad konflikt
TPI	1977 års tilläggsprotokoll I
TP II	1977 års tilläggsprotokoll II
FolkrF	Totalförsvarets folkrättsförordning (SFS 1990: 12)

1 Inledning

Under 1990-talet har vi genom massmedia bevittnat krigets grymheter bl.a. i de väpnade konflikterna i forna Jugoslavien och Rwanda. Omvärldens reaktion på dessa grymheter kan också sägas vara unik - i båda fallen har Förenta Nationerna (FN) upprättat internationella tribunaler för att döma enskilda individer som har gjort sig skyldiga till brott mot den "internationella humanitära rätten".

FN:s reaktion har säkerligen hos flera personer gett upphov till vissa frågor. Finns det regler i krig? Vad menas med "internationell humanitär rätt"? Vilket syfte har i så fall dessa regler? Behöver jag känna till dessa regler?

Syftet med denna korta introduktion är att förmedla viss *grundläggande* information om folkrätten i allmänhet och den internationella humanitära rätten i synnerhet. Introduktionen har skrivits med en bestämd målgrupp i fokus personal inom det svenska civila försvaret. Då det civila försvaret omfattar en betydande mängd personal inom ett antal olikartade funktioner är det dock inte möjligt att fullständigt behandla alla frågeställningar som aktualiseras på ett heltäckande sätt.

2 Vad är folkrätt?

Folkrätt är den gemensamma beteckningen på bestämmelser som reglerar staters mellanhavanden. Den moderna folkrätten började växa fram i det europeiska system av nationalstater som utvecklades efter Westfaliska freden år 1648. Idag kan man konstatera att nästan allt från havsbotten till yttre rymden är föremål för en folkrättslig reglering. Det är brukligt att dela upp den folkrättsliga regelmaterian i två huvudområden: *fredens* och *krigets* folkrätt. Fredens folkrätt är mycket omfattande och innehåller bl.a. bestämmelser för diplomatiska förbindelser, havsrätt, rymdrätt, internationell handel m.m. Krigets folkrätt reglerar våldsanvändning i internationella relationer, neutralitet samt själva krigföringen. Folkrättens syfte kan bl.a. sägas vara att:

- underlätta umgänget mellan stater och förebygga tvister,
- bidra till en fredlig lösning av eventuella tvister,
- om en väpnad konflikt trots allt bryter ut, så långt som möjligt skydda krigets offer.

Till skillnad från den nationella rättsordningen som styr individernas beteende genom lagar och förordningar, styrs staternas handlande av dels oskrivna sedvanerättsliga regler, dels av regler som förhandlats fram och som har nedtecknats i internationella avtal (traktater eller konventioner).

De *sedvanerättsliga reglerna* grundar sig på staternas behov av stabilitet och förutsägbarhet i mellanstatliga relationer. Sedvanerätten är en oskriven rätt och är i regel tillämplig för alla stater oberoende av godkännande. Även nybildade stater är skyldiga att följa sedvanerätten. Exempel på sedvanerättsliga regler är att:

- avtal skall hållas.

Inom området internationell humanitär rätt kan nämnas:

- de stridande skall alltid göra åtskillnad mellan civilt och militärt,
- civilbefolkningen skall skyddas mot krigets direkta verkningar,
- det är förbjudet att använda särskilt inhumana vapen.

De regler som har sin grund i *mellanstatliga avtal* är – till skillnad från de sedvanerättsliga reglerna – endast bindande för de stater som har godkänt avtalet. Flera exempel på sådana avtal kommer att ges i den följande texten.

Fredens folkrätt reglerar en mångfald situationer som vi berörs av i vårt dagliga liv - och som vi ofta tar för givet. Att skicka ett brev till en vän i ett annat land sker i enlighet med en konvention om postbefordran. Direktsänd TV från ett annat land utgör ett annat exempel där folkrättsliga avtal utgör grunden för att det skall fungera praktiskt. På motsvarande sätt som vi har trafikregler på land i syfte att undvika kollisioner finns det bestämmelser för sjötrafiken, o.s.v. Här skall vi bara ge några ytterligare exempel på frågor som regleras av folkrätten i fred:

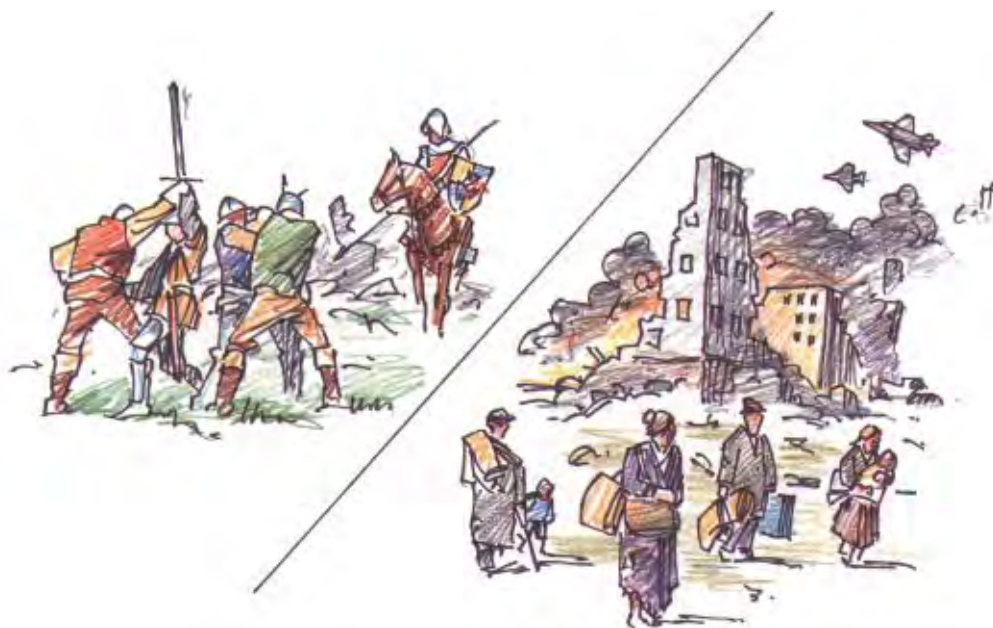
- gränser mellan stater,
- utnyttjande av havens resurser,
- mänskliga rättigheter,
- handel mellan stater,
- internationella organisationer.

Mellan fredens och krigets folkrätt finns bestämmelser som har som syfte att verka konfliktförhindrande - man kan tala om konfliktpreventionens folkrätt. Det främsta instrumentet här utgörs av *FN-stadgan* som föreskriver att medlemsstaterna har en skyldighet att lösa sina tvister med fredliga medel. FN-systemet tillhandahåller även en *internationell domstol* till vilken stater kan vända sig för att få tvister lösta. Även på regional nivå finns organisationer som arbetar med *förtroendeskapande åtgärder* (i Europa har vi OSSE - Organisationen för Säkerhet och Samarbete i Europa, f.d. ESK). Till konfliktpreventionens folkrätt kan man även hänföra de *nedrustningsavtal* som syftar till att undanröja vissa vapenkategorier som anses ha en destabiliserande effekt (t.ex. kemiska och biologiska stridsmedel samt kärnvapen).

Om konfliktpreventionens folkrätt skulle misslyckas så återstår krigets folkrätt. Denna del av folkrätten omfattar regler som bl.a. behandlar:

- neutralitet,
- själva krigföringen,
- skydd av krigets offer,
- skydd av den naturliga miljön.

Krigets folkrätt reglerar huvudsakligen väpnade konflikter mellan stater (d.v.s. det som vi i dagligt språkbruk benämner ”krig”). Det föreligger även folkrättsliga bestämmelser som skall tillämpas under interna väpnade konflikter – d.v.s. där den väpnade konflikten utspelar sig mellan olika fraktioner inom ett land (inbördeskrig). Dessa bestämmelser är dock inte alls lika välutvecklade som bestämmelserna för mellanstatliga väpnade konflikter. Denna ”obalans” är särskilt beklagansvärd med tanke på att av det trettiotal väpnade konflikter som utspelat sig under 1990-talet har nästan alla varit inbördeskrig.

Vad som förr ofta var en kamp mellan de krigsforande ländernas härar har idag utvecklats till en strid där alla delar av ett samhälle blir involverat - en utveckling vilken den humanitära folkrätten söker stävja.

Efter denna allmänna introduktion till folkrätten kommer vi nu att övergå till att endast behandla krigets folkrätt.

3 Något om historiken

Vid första anblick kan det tyckas något motsägelsefullt att det har utvecklats regler för en så kaotisk situation som ett krig. Man bör dock hålla i minnet att dessa regler har vuxit fram under årtusenden och kan spåras tillbaka till de flesta kulturer och folk. Det finns uppteckningar av humanitära regler som begränsade kriget i de gamla högtstående afrikanska samhällena, i det gamla Egypten, i den indiska Manulagen från 500-talet f.Kr., i de arabiska krigarfolken Saracenernas regler (600 e.Kr.) om krigföring med anknytning till Koranen, och från våra egna europeiska förfäder.

Under 1600- och 1700-talen införde flera europeiska stater s.k. ”krigsartiklar” som reglerade hur de stridande skulle behandlas. Syftet med dessa artiklar var inte rent humanitärt: regler som förbjöd soldater att utföra vissa handlingar

underlättade att skapa en armé som var disciplinerad och effektiv. Krigsartiklarna vidareutvecklades senare till militära manualer som delvis låg till grund för de avtal som tillkom under 1800-talet.

Utvecklingen av den moderna humanitära rätten inleddes genom antagandet av 1864 års *Genevekonvention om förbättrandet av behandlingen av sårade och sjuka soldater i lantstridskrafterna*. Enligt denna konvention skulle militär sjukvårdspersonal åtnjuta de krigförande parternas skydd då de tog hand om och vårdade sårade soldater. Sjukvårdsenheternas internationella kännetecken var ett rött kors på vit botten.

4 Viktiga konventioner

Det föreligger ett relativt stort antal konventioner inom området krigets lagar. Vissa av dessa konventioner är av gammalt datum och skrivna för en krigsföring som på avgörande punkter skiljer sig från modern krigsföring. Trots detta återfinns i vissa konventioner allmänna principer som äger giltighet ännu i dag. Vidare bör det noteras att utvecklingen av krigets lagar inte har skett systematiskt. I stället har folkrättsliga avtal i allmänhet tillkommit som en reaktion mot ett agerande under en väpnad konflikt. Detta medför i sin tur att det kan uppfattas som problematiskt att få en överblick över den humanitära rättens innehåll. I det följande kommer vi att kortfattat behandla ett antal konventioner som innehåller allmänna principer som är relevanta i dag.

- **1868 års S:t Petersburgdeklaration**

Deklarationen - som förbjuder användandet av vissa explosiva kulor – fastställer att det enda legitima målet under ett krig är försvagandet av fiendens *militära krafter*. Att använda vapen som onödigtvis förvärrar lidandena för de soldater som redan försatts ur stridbart skick överskrider detta mål.

- **1899 års Haagdeklaration**

Denna överenskommelse - som antogs vid den *första* fredskonferensen i Haag – förbjuder användandet av s.k. ”dum-dum” kulor, d.v.s. kulor som är konstruerade så att de lätt utvidgar sig eller tillplattas i kroppen och därigenom orsakar svåra sårskador.

- **1907 års Haagkonventioner (”lantkrigsreglementet”)**

År 1907 antogs tretton konventioner vid den *andra* fredskonferensen i Haag. Den fjärde Haagkonventionen från år 1907 innehåller i ett annex det s.k. ”lantkrigsreglementet”. I detta reglemente återfinns definitioner av; ”kombattanter” (d.v.s. de som är berättigade att delta i de aktiva fientligheterna), krigsfångar, förbjudna stridsmedel (t.ex. förgiftade vapen) och stridsmetoder (t.ex. plundring av städer) samt ockupation.

- **1925 års Geneveprotokoll**

Som en reaktion mot användandet av kemiska stridsmedel under det första

världskriget antogs år 1925 ett protokoll som förbjöd *användandet* av kemiska och bakteriologiska vapen i krig. Protokollet förbjöd dock inte produktion och lagerhållning av dessa stridsmedel. År 1972 antogs en konvention som förbjuder utveckling, tillverkning och lagerhållning av *biologiska* vapen. Efter långa förhandlingar kunde en konvention som föreskriver ett motsvarande förbud mot utveckling, tillverkning och lagerhållning av *kemiska stridsmedel* antas under år 1993.

• **1949 års Genevekonventioner (I-IV)**

Dessa fyra konventioner föreskriver skydd för krigets offer:

- I:a konventionen behandlar *sårade och sjuka i fält*,
- II:a konventionen behandlar *sårade, sjuka och skeppsbrutna till sjöss*,
- III:e konventionen behandlar *krigsfångar*,
- IV:e konventionen behandlar skydd för *civilpersoner* i en fiendes våld.

De första tre konventionerna utgjorde omarbetningar av redan existerande konventioner. Den fjärde konventionen om skydd av civila i en fiendes våld var en utveckling som motiverades av erfarenheterna från andra världskriget där civilbefolkningen på ockuperade områden ofta hade utsatts för en mycket svår behandling (t.ex. avrättningar, deportationer och slavarbete).

• **1954 års Haagkonvention om skydd av kulturvärden**

Konventionen föreskriver ett skydd för viss kulturell egendom och föremål som utgör en del av ett folks kulturella och andliga arv, t.ex. vissa kyrkor eller andra kulturhistoriska byggnader. Sådan egendom skall utmärkas med ett särskilt kännetecken. Denna konvention kan ses som en reaktion mot den omfattande förstöring och plundring av kulturegendom som ägde rum under andra världskriget.

• **1977 års tilläggsprotokoll till 1949 års Genèvekonventioner**

Krigföringens natur utvecklades markant under de årtionden som följde på antagandet av 1949 års Genèvekonventioner. Interna konflikter ökade i antal samtidigt som vapenutvecklingen fortskred. Gerillakrigföring, där distinktionen mellan civilbefolkning och soldater blev mycket svår att upprätthålla, blev en vanlig företeelse. Den humanitära rätten befann sig således i ett trängande behov av en utveckling. Vid mitten av 1970-talet hölls en diplomatkonferens i Genève som resulterade i att *två tilläggsprotokoll* till 1949 års Genèvekonventioner kunde antas år 1977.

Det *första tilläggsprotokollet* utvecklar den humanitära rätten vad avser mellanstatliga konflikter. Protokollet innehåller både regler för själva krigföringen och regler till skydd för krigets offer, d.v.s. sårade, sjuka, skeppsbrutna, krigsfångar samt civila i en fiendes våld. Utvecklingen av reglerna för själva krigföringen var speciellt välkommen eftersom de tidigare reglerna från 1907 var ohjälpligt föråldrade. Protokollet innehåller vidare regler för civilförsvar (räddningstjänst), skydd av civila på ockuperat område samt civila sjukvårdsen-

heter (tidigare skyddades framförallt den militära sjukvården).

Det *andra tilläggsprotokollet* utvecklade något den humanitära rätten i interna konflikter (inbördeskrig). Den ursprungliga avsikten var att detta protokoll skulle fastställa en detaljerad reglering av inbördeskrig. Denna ambition kunde inte realiseras på grund av ett kompakt motstånd från länder som såg sådana konflikter som en rent intern angelägenhet – m.a.o. att andra stater inte skulle anmärka på en regerings hanterande av en sådan konflikt. Detta till trots kom protokollet att innehålla en betydelsefull – men begränsad – förstärkning av skyddet för krigets offer i inbördeskrig i så måtto att det rättsliga skydd som tillkommer krigets offer specificerades.

• **1981 års konvention om särskilt inhumana vapen**

År 1979 sammankallades en FN-konferens med uppgift att utveckla bestämmelser avseende vissa vapenkategorier som ansågs ge upphov till särskilt *inhumana effekter* eller *urskillningslös verkan*. År 1981 antogs en konvention som genom bilagda protokoll förbjuder eller inskränker *användningen av vissa särskilt inhumana vapen*. Det första protokollet förbjuder användandet av vapen vars splitter inte kan upptäckas med röntgen. Det andra protokollet innehåller förbud och restriktioner för användande av minor och försåtmineringar (s.k. ”booby-traps”). Till sist fastställer det tredje protokollet restriktioner vad gäller användandet av brandvapen (t.ex. napalm). Regleringen av användandet av minor och brandvapen har som syfte att skydda civilbefolkningen. Protokollen föreskriver inget förbud mot att använda dessa vapen mot militära mål eller soldater.

1981 års konvention var nyligen föremål för en översynskonferens. Konferensen antog år 1996 ett *reviderat minprotokoll* som bl.a. syftar till att underlätta att minor kan röjas efter en väpnad konflikt - antingen genom att minor som nytillverkas erhåller en självförstörelsemekanism eller att äldre minor tillförs en mängd metall som underlättar minröjning. Vidare antog översynskonferensen ett fjärde protokoll som förbjuder användandet av *laser* i syfte att förblinda människor.

5 Kunskapsspridning

En förutsättning för att den humanitära rätten skall kunna få någon effekt under väpnade konflikter är att kunskap om dess existens samt grundläggande kunskaper om dess innehåll föreligger hos de personer som verkar inom totalförsvaret. Sverige har som part till tilläggsprotokoll I åtagit sig en skyldighet att, såväl under fred som i väpnad konflikt, ge *största möjliga spridning* åt Genèvekonventionerna och protokollet [TP I:83]. Denna skyldighet omfattar informations-spridning till såväl det militära försvaret som civilbefolkningen. Det är särskilt viktigt att alla med uppgifter inom totalförsvaret har en grundläggande kännedom om vilka krav folkrätten ställer på dem i deras tjänsteutövning.

6 Distinktions- och proportionalitetsprinciperna

Ett återkommande tema inom den humanitära rätten är att de stridande parterna skall göra en åtskillnad mellan militära mål och civila samt att rikta stridshandlingarna enbart mot militära mål. Syftet kan sägas vara att förebygga det ”totala kriget” där ett samhälle drabbas urskillningslöst av krigets verkningar. Samtidigt kan man notera att moderna väpnade konflikter – både mellanstatliga krig och inbördeskrig – tenderar att utvecklas till ”totala krig”. Förklaringarna härtill kan fortfarande sägas vara outredda, men orsakerna kan vara den moderna vapenutvecklingen och att distinktionen mellan vad som är civilt och militärt inte är lika enkel att klarlägga i ett modernt samhälle.

De mest fundamentala folkrättsliga principer som reglerar själva krigföringen är de s.k. *distinktions- och proportionalitetsprinciperna*. Distinktionsprincipen innebär att de stridande parterna alltid skall göra åtskillnad mellan civil egendom och militära mål samt att endast militära mål får attackeras. Proportionalitetsprincipen kompletterar distinktionsprincipen genom att föreskriva att attacker mot militära mål som förorsakar skador på civilbefolkningen som är oproportionerligt stora i jämförelse med det direkta militära värdet av attacken är förbjudna [TP I:48,51 :5(b),57:2 (a:3)(b)]. TP I fastställer även att *urskillningslösa anfall* mot civila är förbjudna. Med urskillningslösa anfall avses bl.a. anfall som inte riktas mot ett bestämt militärt mål [TPI:51 :4a], eller anfall där de stridande parterna använder stridsmetoder eller stridsmedel som inte kan riktas mot ett bestämt mål [TP I:51:4b] och som följaktligen är ägnat att träffa militära mål och civila eller civil egendom utan urskillning.

Det är dock betydelsefullt att notera att dessa bestämmelser inte innebär något fullständigt skydd för civila. Exempelvis kan personal med civil status befinna sig i ett militärt mål (en fabrik eller en gemensam stabsplats där en civil och en militär stab är samgrupperad) eller så kan civila befinna sig i närheten av ett militärt mål som attackeras.

Tilläggsprotokollet innehåller dessutom en allmän princip om *försiktighetsåtgärder* vid anfall [TP I:57] samt en bestämmelse om *försiktighetsmått avseende följderna av anfall* [TP I:58]. Denna sistnämnda bestämmelse är av relevans för planeringen av det svenska totalförsvaret. Enligt denna skall parterna i möjligaste mån förflytta civilbefolkning, civilpersoner samt civil egendom från grannskapet av militära mål. Vidare skall man undvika att placera militära mål på platser belägna inom eller i närheten av tätbefolkade områden.

7 Vem får göra vad?

En mycket viktig del av den humanitära rätten utgörs av de bestämmelser som delar in ett lands befolkning i olika folkrättsliga *personalkategorier*. Denna uppdelning är av central betydelse för frågor som: Vem och hur skyddar folk-

rätten? Vem är berättigad att delta aktivt i fientligheterna? Vad händer om en person som saknar detta berättigande ändå deltar i fientligheterna? Vilka erhåller krigsfånge status?

Innan vi redovisar vilka personalkategorier som den humanitära rätten föreskriver, är det på sin plats att försöka förklara varför detta är så elementärt. Den humanitära rätten syftar till att i görligaste mån begränsa krigets effekter. Det främsta medlet för att uppnå detta syfte är att föreskriva att de stridande parterna skall rikta sina stridshandlingar mot motpartens militära kapacitet – det enda legitima målet under ett krig är ju försvagandet av fiendens *militära krafter*. För att detta syfte skall kunna realiseras måste det därför finnas en möjlighet att förutse vad som utgör en fiendes militära krafter. Därför har man delat upp personalen i olika kategorier.

Kombattanter är framförallt medlemmar av ett lands reguljära stridskrafter. De är berättigade att delta aktivt i fientligheterna. Kombattanter utgör ett legitimt militärt mål – d.v.s. de får attackeras av motståndaren. Under vissa bestämda förutsättningar kan även annan personal än medlemmar i de reguljära stridskrafterna ha *kombattantstatus*. Det främsta exemplet härpå är medlemmar av den organiserade motståndsrörelsen. En kombattant som tas tillfånga kan inte straffas för att ha deltagit i striderna. Han skall erhålla *krigsfångestatus* vilket innebär ett skydd mot godtycklig behandling från fiendens sida.

Icke-kombattanter är personer som visserligen är medlemmar av ett lands reguljära stridskrafter, men som skiljer sig från kombattanterna i det avseendet att deras främsta uppgift inte är att delta i fientligheterna utan att utföra en viss uppgift (t.ex. sjukvårds- och själavårdspersonal). På grund av att de inte förväntas delta i fientligheterna har de erhållit ett folkrättsligt skydd – det är således förbjudet för krigförande part att attackera en icke-kombattant så länge denne avhåller sig från att delta aktivt i fientligheterna.

Personal som inte hänförs till kategorierna kombattanter eller icke-kombattanter sammanförs till kategorin civila. Personer med civil status utgör inget legitimt militärt mål. I händelse av ockupation erhåller civila även ett skydd mot godtycklig behandling från ockupantens sida. I gengäld är en person med civil status inte berättigad att delta aktivt i fientligheterna. I händelse av ett sådant deltagande ses personen i fråga som en ”illegal kombattant” och förlorar därigenom sitt folkrättsliga skydd – vilket innebär att personen kan ställas till svars och dömas av motståndaren.

Viss civil personal har genom den humanitära rätten erhållit ett förstärkt skydd som ytterst syftar till att tillförsäkra att de kan fortsätta sin verksamhet i händelse av strider eller ockupation (civil sjukvårdspersonal samt civilförsvarspersonal). Personal med civil status kan även i vissa situationer uppträda i nära anslutning till militära förband. I syfte att skydda dessa medger den humanitära rätten att de kan erhålla krigsfångestatus trots att de inte uppfyller kraven för det. Denna sistnämnda kategori av civila benämns ”civila åtföljande stridskrafterna”.

• **Personalkategorier inom det svenska civila försvaret**

Det svenska civila försvaret har att fylla ett antal funktioner i händelse av ofred. Utmärkande är att funktionerna hanteras av personal med olika folkrättslig status. Funktionen *ordning och säkerhet* upprätthålles av polisen som är att se som ”kombattanter” under den tid de deltar i försvarsansträngningen. Funktionen *transporter* omfattar åtgärder för att tillgodose totalförsvarets behov av transporter i ofred. Personalen inom denna funktion utgörs bl.a. av anställda inom s.k. kris- och krigsviktiga företag (K-företag). Denna personal har folkrättslig status som ”civila” - men kan i vissa situationer uppträda i så nära anslutning till militära förband att det kan vara aktuellt att se dem som ”civila åtföljande stridskrafter”. Detta innebär att de trots sin civila status kan kvarhållas såsom krigsfångar. Personal verksam inom funktionen *befolkningsskydd och räddningstjänst* är att hänföra till den folkrättsliga kategorin ”civilförsvarspersonal”.

Personalen inom det svenska civila försvaret är således ej någon homogen grupp från ett folkrättsligt perspektiv. Man kan således ej generalisera att all personal inom det svenska civila försvaret har *folkrättslig* status som civila. Personalens status får i stället bestämmas i förhållande till uppgifterna inom den funktion som de är verksamma i.

Väpnade styrkor		Civilbefolkning
Kombattanter (stridande)	Icke-kombattanter (icke-stridande)	Civila (ej stridande)
Stridande förband: Armén Marinen Flyget - får ej delta aktivt i striderna - blir krigsfångar	Fältpräster Militär sjukvårdspersonal - endast personlig lätt beväpning för självförsvar - får ej göras till krigsfångar Fältartister (har grad och uniform) - blir krigsfångar	Civilbefolkningen; hit hänförs även svensk civilförsvarspersonal/ räddningstjänstpersonal - får ej delta aktivt i striderna - har ett betydande folkrättsligt skydd
<div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin: 10px 0;"> <p>OBS! Att vara krigsfånge innebär inte att personen i fråga antjänar något straff. Syftet med fångenskapen är endast att soldater hindras att ansluta sig till sina egna och att fortsätta kampen, d.v.s. ett sätt att försätta soldaten ”ur stridbart skick”.</p> </div>		<p>Civila åtföljande stridskrafter</p> <p>Bl.a. krigskorrespondenter, leverantörer av mat, bränsle m.m.</p> <p>- skall bära civila kläder, - befinner sig ofta på militär krigsuppehållsplats - blir krigsfångar</p>
<p>Att åtnjuta kombattantstatus innebär för personen, om han eller hon har agerat enligt reglerna i krigets lagar, inte ska ställas till ansvar för sin militära verksamhet.</p> <p>Alla inom de väpnade styrkorna och de civila åtföljande stridskrafterna liksom civilförsvarspersonal/räddningstjänstpersonal och sjukvårdspersonal med tjänsteplikt ska ha ID-kort som utvisar deras status!</p>		

8 Kombattanter

Kombattanter är de som ingår i den svenska *försvarets krigsorganisation* med undantag för sjukvårds- och sjuvårdspersonal [FolkrF: § 2]. Utöver sådan personal skall följande kategorier ses som kombattanter under den tid då de tjänstgör för rikets försvar [FolkrF:§ 3]:

- Polis
- Beredskapspolis
- Skyddsvakter
- Tullverkets gränspersonal
- Kustbevakningspersonal
- Medlemmar av den organiserade motståndsrörelsen

Kombattanter skall stå under ett ansvarigt befäl och vara underkastade ett disciplinärt system [GK III:4(2), TPI:43]. Dessa krav syftar bl.a. till att säkerställa tillämpningen av krigets lagar bland truppen. Kombattanter som är i strid – eller står i begrepp att inleda en attack – är skyldiga att uppträda på ett sådant sätt att de kan särskiljas från civilbefolkningen [TP I:44(3)]. Enligt en allmänt erkänd sedvana bär medlemmar av en parts reguljära stridskrafter uniform i syfte att utmärka sig från civilbefolkningen [jfr. TP I:44(7)].

• *Motståndsrörelse*

Ett humanitärrettsligt problem har rört frågan om hur personer som inte är medlemmar av de reguljära stridskrafterna men som ändå deltar aktivt i striderna skall behandlas vid tillfångatagande. Det kanske främsta exemplet härpå är medlemmar i en *motståndsrörelse*. Sådana personer fick under andra världskriget ofta en mycket oförmånlig behandling vid tillfångatagandet – ofta på grund av att motståndaren såg dem som ”illegala kombattanter”. När Genèvekonventionerna reviderades efter andra världskriget infördes bestämmelser om att även medlemmar av en organiserad motståndsrörelse skall ses som kombattanter och följaktligen komma i åtnjutande av krigsfångestatus. För att medlemmar i en motståndsrörelse skulle erhålla kombattantstatus skulle dock ett antal villkor vara uppfyllda [GK III:4]:

- de skall stå under *befäl* av en person som är *ansvarig* för sina underlydande,
- de skall bära ett *utmärkande tecken* som är igenkännligt på avstånd,
- de skall bära sina vapen *öppet*, samt,
- de skall följa *krigets lagar* och bruk.

Tillämpningen av dessa villkor visade sig dock vara problematisk i väpnade konflikter där en part tillämpade s.k. ”gerillakrigsföring”. För att möjliggöra att den humanitära rätten skall kunna tillämpas även i denna form av krigsföring reviderades följaktligen villkoren för kombattantstatus i tilläggsprotokoll I [TP I:44(3)]. I en väpnad konflikt där tilläggsprotokollet är tillämpligt erhåller en motståndsmann kombattantstatus om han/hon bär sina vapen öppet:

- vid varje militärt engagemang, samt,
- under den tid då motståndsmannen är synlig för motparten när han deltar i en militär förberedelse före inledandet av ett anfall.

Kravet på att motståndsmannen skall bära ett igenkänningstecken som är synligt på avstånd har således tagits bort. Fortfarande gäller dock att motståndsmännen skall stå under befäl av en person som är ansvarig för sina underlydande samt att de respekterar krigets lagar. Se vidare avsnitt 15.

En kombattant kan inte straffas för att ha deltagit aktivt i striderna (självfallet under förutsättning att denne har respekterat krigets lagar). Han skall istället erhålla krigsfångestatus och behandlas i enlighet med krigsfångekonventionen. Vid tillfångatagandet är kombattanten skyldig att uppge namn, grad, födelsedatum och registreringsnummer [GK III:4 & 17].

9 Icke-kombattanter

Alla medlemmar i en parts stridskrafter deltar inte aktivt i striderna. *Militär sjukvårdspersonal* samt *fältpräster* är medlemmar i en parts stridskrafter samt bär uniform. Deras uppgift under en väpnad konflikt är att omhänderta och vårda sårade och sjuka. I syfte att underlätta utförandet av deras uppgift har de givits en särskild status – *icke-kombattanter*. En icke-kombattant kan kvarhållas av motparten i syfte att vårda sårade och sjuka – men får inte kvarhållas som krigsfånge. Istället skall en icke-kombattant tillåtas att återvända till sitt förband när dennes tjänster inte längre behövs [GK I:28 & 30; GK II:36 & 37; GK III:33].

Som *sjukvårdspersonal* räknas sådana personer som utsetts av part i konflikten för att uteslutande utföra sjukvårdsuppgifter, t.ex. uppsökande, omhändertagande och behandling av sårade, sjuka och skeppsbrutna, civila som medlemmar av stridskrafterna. Också den personal som administrerar sjukvårdsenheter och genomför sjuktransporter är skyddade. Sjukvårdsuppdrag kan antingen vara permanenta eller tillfälliga [GK I:24 & 25; GK II:36; TP I:8].

Militär sjukvårdspersonal samt fältpräster är dessutom en skyddad personalkategori enligt krigets lagar. Detta innebär att de inte får attackeras. Om så ändå sker har icke-kombattanter rätt att använda våld i självförsvar. På grund härav kan icke-kombattanter utrustas med *lättare personlig beväpning* [GK I:22; GK II:35; TP I: 13]. De får däremot inte delta aktivt i striderna.

10 Civila

Personer som inte har kombattant- eller icke-kombattantstatus faller under kategorin civila. Civila är skyddade personer i väpnade konflikter. De skall skyddas och respekteras och får inte utsättas för anfall. Inte heller civil egen-

dom, d.v.s. allt som inte räknas som militära mål, får utsättas för anfall [GK IV:27; TP I:48 & 51].

Enligt den humanitära rätten skall civila åtnjuta skydd ”med undantag för den tid då de direkt deltar i fientligheterna” [TP I:51 (3)]. Med andra ord förlorar en person sitt folkrättsliga skydd som civil om denne företar en handling som till sin natur och syfte ämnar att skada fiendens personal eller materiel.

Kvinnor och barn skall särskilt respekteras. Kvinnor får inte utsättas för någon form av oömligt närmande eller påtvingad prostitution [TP I:76 & 77].

Hjälpsändningar till civila, oberoende av nationalitet och var de befinner sig, skall tillåtas. Dessa hjälpsändningar kan innehålla mat, sjukvårdsmateriel, kläder o.s.v. [GK IV:23; TP I:69-71].

11 Civila med särskilt skydd

• *Civil sjukvårdspersonal*

Ursprungligen gav folkrätten ett särskilt skydd endast till den militära sjukvården. Genom tilläggsprotokoll I kom dock detta skydd att utsträckas till att även omfatta den civila sjukvården.

Som *sjukvårdspersonal* räknas sådana personer som utsetts av part i konflikten för att uteslutande utföra sjukvårdsuppgifter, t.ex. uppsökande, omhändertagande och behandling av sårade, sjuka och skeppsbrutna, civila som medlemmar av stridskrafterna. Också den personal som administrerar sjukvårdsenheter och genomför sjuktransporter är skyddade. Sjukvårdsuppdrag kan antingen vara permanenta eller tillfälliga [GK I: 24 & 25; GK II: 36; TP I: 8].

Avseende svenska förhållanden stadgar totalförsvarets folkrättsförordning (1990: 12) att all personal som under höjd beredskap uteslutande har till uppgift att sörja för skadade och sjuka personers välbefinnande genom förebyggande eller vårdande åtgärder skall ses som sjukvårdspersonal [FolkrF:§ 8].

Sådan personal finns inom den civila eller militära hälso- och sjukvården, tandvården eller veterinärverksamheten eller inom den kommunala tillsynen på miljö- och hälsoskyddsområdet.

Endast de som är krigsplacerade inom den militära hälso- och sjukvården får bära personlig lätt beväpning [FolkrF:§10].

Sjukvårdspersonal måste identifieras för att kunna komma i åtnjutande av deras folkrättsliga skydd. De bör utrustas med en armbindel med *kännetecknet* ett rött kors på vit botten (alternativt röd halvmåne på vit botten) och ett *identitetskort* som styrker deras ställning [GK I:40; GK II:42; TP I:8 & 18]. Tillfällig sjukvårdspersonal, t.ex. hemvärnssamariter, får endast bära kännetecknet i

tjänsten. Sjukvårdspersonal får inte berövas ID-kortet eller rätten att bära kännetecknet [GK I:40]. Se vidare avsnitt 13.

IDENTITETSKORT FÖR SJUKVÅRDPERSONAL M FL

Detta kort tilldelas den som i försvarsmaktens krigsorganisation har befattning i sjukvårdstjänst, förvaltningstjänst vid sjukvårdsförband eller som fältpräst dvs inte är kombattanter.

För innehavaren gäller skyldigheter och rättigheter enligt folkrättens regler för humanitet m m. T ex Genèvekonventionerna med tilläggsprotokoll.

Dessa regler skall Du kunna!
Läs soldatreglerna.
Vapnet får endast användas för att skydda patienter, annan sjukvårdspersonal och Dig själv vid ett direkt hot.

Kortet gäller endast för detta ändamål och ej som en vanligt identitetskort.

Bevara det väl! Du skall alltid ha det med dig vid en inkallelse till tjänstgöring. Kortet styrker Ditt konventionskydd.

Bär kortet i sitt fodral fastsatt i kedjan till ID-brickan.

• **Civilförsvarspersonal (befolkningsskydd & räddningstjänst)**

Genom tilläggsprotokoll I specificerades det folkrättsliga skydd som tillkommer medlemmar i *civilförsvaret*. Med civilförsvaret i folkrättslig mening avses fullgörandet av humanitära uppgifter i syfte att skydda civilbefolkningen mot faror i samband med fientligheter eller katastrofer samt att hjälpa civilbefolkningen att övervinna följderna härav [TP I:61]. För svenskt vidkommande omfattar den folkrättsliga termen civilförsvaret verksamheterna *befolkningsskydd* och *räddningstjänst*.

De uppgifter som enligt protokollet är att se som civilförsvarsuppgifter utgörs av bl.a. [TP I:61]:

- varning,
- utrymning,
- tillhandahållande och iordningställande av skyddsrum,
- brandsläckning.

Civilförsvarspersonal utgörs av personer som en stridande part avdelar till att uteslutande fullgöra civilförsvarsuppgifter. Civilförsvarspersonal skall av de stridande parterna skyddas och respekteras. De skall även tillåtas att fullgöra sina uppgifter utom i fall av tvingande militär nödvändighet [TP I:62].

På ockuperat område skall civilförsvarsorganisationer tillåtas att fullfölja sitt arbete. Ockupanten skall vidare tillhandahålla den utrustning som är nödvändig för att civilförsvaret skall kunna fullgöra sina uppgifter [TP I:63].

Personal, byggnader och materiel inom civilförsvaret samt skyddsrum för civila skall kunna identifieras. Detta sker genom att det internationella kännetecknet för civilförsvaret anbringas [TP I:66]. Vidare bör civilförsvarets personal utrustas med ett identitetskort och en armbindel [TP I:66 & 18]. Se vidare avsnitt 13.

Det skydd som tillkommer civilförsvarets personal och deras utrustning upphör om dessa vid sidan av sina civilförsvaretsuppgifter används för att utföra handlingar som är skadliga för fienden [TP I:65].

• *Civila åtföljande stridskrafterna*

Civila som åtföljer militära stridskrafter har en speciell position inom den humanitära rätten. Den tredje Genevekonventionen föreskriver att ”personer, som åtfölja stridskrafterna utan att direkt tillhöra dem, såsom civila medlemmar av besättningen på militärt luftfartyg, krigskorrespondenter, leverantörer, medlemmar av arbetsenheter eller personal, som sörjer för militärernas välbefinnande, under förutsättning att de erhållit bemyndigande av de stridskrafter, som de åtfölja”, skall vara berättigade till krigsfångestatus [GK III:4].

Enligt totalförsvarets folkrättsförordning skall som ”civila åtföljande stridskrafterna” anses de som utför arbete åt ett militärt förband enligt ett *särskilt tillstånd* som utfärdas av Försvarmakten. Personalen tjänstgör inte i det militära förbandet och skall inte heller ha stridsuppgifter [FolkrF:§ 13].

Det torde framförallt vara aktuellt att ge ett sådant särskilt tillstånd till civil personal som utför ett arbete åt ett militärt förband och som samtidigt löper en risk att under utförandet av detta uppdrag tillfångatas av fienden. Genom att uppvisa detta tillstånd kan personen i fråga styrka sin folkrättsliga status och riskerar således inte att ses som en ”illegal kombattant” av fienden.

Totalförsvarets folkrättsförordning specificerar inte vilka personer som är att se som civila åtföljande stridskrafter. Anledningen härtill torde vara att det är vanskligt att förutse vilken civil personal som kommer att uppträda i samband med militära förband samt att de aktuella uppgifterna kan komma att variera i betydande omfattning under konfliktens förlopp. Bl.a. personer som utför vissa underhållsarbeten, teleoperatörer, lastbils- och busschaufförer kan räknas till denna kategori. Sådan personal bör dock vara uppmärksam på att de skall utrustas med ett särskilt tillstånd från Försvarmakten för att erhålla det särskilda folkrättsliga skydd som följer av ”civila åtföljande stridskrafterna”.

12 Personer som försatts ur stridbart skick

Sårade, sjuka och skeppsbrutna medlemmar av en parts stridskrafter skall under alla omständigheter respekteras och skyddas. Angrepp mot liv och person är förbjudet [GK I: 12 & 35; GK II: 12; TP I: 10 & 7].

En sårad, sjuk eller skeppsbruten medlem av en parts stridskrafter som faller i en annan parts händer är- under förutsättning att personen i fråga uppfyller kraven för kombattantstatus – berättigad till krigsfångestatus. De första och andra Genevekonventionerna syftar primärt till att tillförsäkra dessa personer adekvat vård samt att för detta syfte skydda sjukvårdspersonalen.

En kombattant som *försatts ur stridbart skick* får inte utsättas för anfall. En person är försatt ur stridbart skick om han/hon:

- är krigsfånge,
- har klart uttryckt sin åsikt om att ge upp motståndet,
- har förlorat medvetandet eller på annat sätt genom sårskada eller sjukdom blivit oförmögen att försvara sig själv [TP I:41].

Personer försatta ur stridbart skick skall omhändertas och ges den vård de är i behov av. Ingen diskriminering förutom på rent medicinska grunder får förekomma när det gäller vård av sårade och sjuka [GK I: 12; GK II: 12] . De rättigheter som tillkommer en fiende som försatts ur stridbart skick skall respekteras av såväl civil som militär personal.

Förutsättningen för att en sådan person skall erhålla skydd är att denne avstår från fientlig handling och inte försöker fly [GK III:42]. Den tillfångatagne skall snarast avväpnas, erhålla sjukvård samt avlägsnas från stridszonen [GK III: 1 S,18-20].

13 Skyddssymboler

I syfte att möjliggöra identifikation av personal och materiel som står under den humanitära rättens skydd föreskrivs att de skall bära kännetecken. Dessa kännetecken visar att personen eller materielen är skyddade och att dessa således inte får attackeras. För att denna skyddseffekt skall inträda är det av avgörande betydelse att kännetecknen inte missbrukas.

• *Sjukvård*

Kännetecknen skall användas för identifiering av militära och civila sjukvårds- och materielenheter, sjuktransporter samt sjukvårdspersonal. I kristna länder används det röda korset medan muslimska länder använder den röda halvmånen.

*Rött kors/Röd halvmåne
Vit bakgrund*

• *Civilförsvaret (befolkningsskydd och räddningstjänst)*

Kännetecknet skall användas för identifiering av byggnader och materiel som används för civilförvarsändamål, personal som tjänstgör inom civilförsvaret samt skyddsrum för civilbefolkningen.

*Blå triangel
Orange bakgrund*

• *Anläggningar som innehåller farliga krafter*

Anläggningar och installationer som innehåller farliga krafter skall vara utmärkta med kännetecken. Dammar, vallar och kärnkraftverk får inte anfallas om det kan förorsaka att farliga krafter utlöses och ger upphov till svåra förluster bland civilbefolkningen. Detta skydd kan dock upphöra om anläggningarna eller installationerna används i strid med folkrättens regler.

Tre orangefärgade cirklar

• **Kulturell egendom**

Det är förbjudet att attackera kulturell egendom och att använda sådan egendom som stöd för militära insatser. Undantag kan dock i vissa fall aktualiseras av militär nödvändighet. Kulturell egendom är fast och lös egendom av varje folks kulturarv som t.ex. byggnader, minnesmärken, kyrkor och konstverk. De skyddas av ett särskilt kännetecken.

Blått på vit bakgrund

14 Ockupation

När en krigförande part övertagit den faktiska makten och etablerat en fungerande administration inom hela eller delar av motpartens territorium räknas detta som ockupation. Ockupation medför inte någon förändring av det ockuperade områdets statstillhörighet, befolkningen är fortfarande medborgare i den ursprungliga staten och behåller sin lojalitet mot denna.

Ockupanten får inte tvinga skyddade personer att delta i dess väpnade styrkor eller någon annan verksamhet som är till nytta för ockupantens krigsansträngning [GK IV:51]. Påtryckningar för att förmå skyddade personer att ta värvning i ockupationsmaktens stridskrafter är också förbjudna. Vidare får civila endast åläggas arbete om de är över 18 år samt att arbetet skall vara nödvän-

dig för ockupantens behov eller för allmännyttiga ändamål.

Ockupanten skall försäkra sig om att:

- befolkningens behov av livs- och läkemedel är tillgodosett [GK IV:55],
- säkerställa och upprätthålla sjukvårdsanläggningar, allmän hälsovård och hygien [GK IV:56],
- tillåta och underlätta hjälpsändningar till förmån för civilbefolkningen [GK IV:59].

Civilbefolkningen får inte tvångsförflyttas eller deporteras från ockuperat område till ockupationsmaktens eller annat lands territorium [GK IV:49].

Civila skall åtnjuta respekt för sin person, ära, familj, tro och religionsutövning samt seder och bruk. De skall alltid behandlas humant och inget tvång får utövas mot dem. Kvinnor och barn skall särskilt skyddas [GK IV:27 & 31].

Strafflagstiftningen på ockuperat område skall förbli i kraft. Ockupanten har dock rätt att upphäva gällande straffbestämmelser om dessa utgör ett hot mot ockupantens säkerhet eller utgör ett hinder för tillämpningen av den fjärde Genevekonventionen [GK IV:64].

Utfärdar ockupanten strafföreskrifter får dessa inte träda i kraft förrän de kungjorts på det ockuperade landets språk och befolkningen har fått kännedom om ändringarna. Ändringarna får inte ha retroaktiv verkan [GK IV:65].

Ockupationsmakten har rätt att upprätta egna militärdomstolar för lagföring av överträdelser av de bestämmelser som den själv utfärdar [GK IV:66 & 67].

15 Motståndsrörelse och civilmotstånd

Historien visar att det ofta förekommer under ockupation att den kvarvarande befolkningen inleder någon form av motståndsverksamhet mot ockupanten. Denna verksamhet kan ta sig olika uttryck – antingen genom våldsaktioner (typ sabotage) eller genom icke-våldshandlingar (typ ”maskning”). Det är brukligt att - från ett folkrättsligt perspektiv – behandla dessa verksamheter under två rubriker; organiserad motståndsrörelse och civilmotstånd. Avseende den folkrättsliga regleringen av dessa verksamheter kan vi inledningsvis notera att den förstnämnda är reglerad medan det för den sistnämnda saknas bestämmelser.

• *Motståndsrörelse*

Vi noterade ovan att medlemmar i en organiserad motståndsrörelse räknas som kombattanter om ett antal villkor är uppfyllda. Ursprungligen skulle en medlem av en motståndsrörelse: *i*) lyda under stridande part, *ii*) stå under ett ansvarigt befäl, *iii*) bära ett utmärkande tecken (t.ex. en armbindel), samt *iv*)

bära sina vapen öppet samt vid sina militära operationer följa krigets lagar och bruk [GK III:4; TP I: 1].

I tilläggsprotokoll I har dessa villkor mildrats - kravet att bära ett utmärkande tecken har tagits bort - för att möjliggöra att en motståndsrörelse kan operera och samtidigt följa den humanitära rätten [TP I:44]. Samtidigt medför de nya reglerna att det blir svårare att urskilja motståndsmän från civilbefolkningen.

Personer som ämnar delta aktivt i fientligheter på ett ockuperat område har således möjlighet att ansluta sig till den *organiserade* motståndsrörelsen. Som medlemmar av denna har de möjlighet att använda våld mot ockupanten. Om de tas tillfånga är de berättigade till krigsfångestatus.

Personer som använder våld mot ockupanten utan att tillhöra den organiserade motståndsrörelsen förverkar däremot sitt folkrättsliga skydd. De är inte berättigade till krigsfångestatus och kan ställas till svars och dömas för sina handlingar. Historien utvisar att sådana "friskyttar" brukar straffas tämligen hårt.

• *Civilmotstånd*

Civilmotstånd innebär ett motstånd mot ockupanten utan inslag av våld. Denna form av motstånd regleras inte av den humanitära rätten. Däremot kan man inom den humanitära rätten finna en övre gräns för vad som kan anses utgöra civilmotstånd.

Enligt tilläggsprotokoll I skall civila åtnjuta skydd enligt krigets lagar "med undantag för den tid då de direkt deltar i fientligheterna" [TP I:51(3)]. Med andra ord förlorar en person sitt folkrättsliga skydd som civil om denne företar en handling som till sin natur och syfte ämnar att skada fiendens personal eller materiel.

Med andra ord skulle det finnas en viss möjlighet att utöva motstånd mot en ockupant så länge åtgärderna inte ses som ett "direkt deltagande" i fientligheterna. Man bör dock notera att det föreligger en markant gråzon vad avser civilmotstånd. Även om en handling inte kan ses som ett direkt deltagande kan den av ockupanten ses som en handling som stör den allmänna ordningen. Ockupanten kan straffa den som utför civilt motstånd med hänvisning till att ockupationsmakten har ansvaret för allmän ordning och sina egna styrkors säkerhet. Straffet skall stå i proportion till den gärning som utgör civilmotstånd [GK IV:68].

16 Krigsförbrytelser

En fördragsslutande part skall åtala dem som misstänks ha gjort sig skyldiga till svåra överträdelser, också sådana som är resultatet av att vederbörande låtit bli att handla i en situation som krävde det [TP I:86]. En person som

misstänks ha begått en krigsförbrytelse kan lagföras antingen:

- av nationella domstolar i det land där han/hon är medborgare,
- av domstolar i en fiendestat i enlighet med dess nationella lagstiftning,
- av en internationell tribunal (domstol).

• **Nationell lagstiftning**

Det åligger de stater som har tillträtt Genevekonventionerna att vidta nödvändiga nationella lagstiftningsåtgärder för att verksamma straffpåföljder skall kunna fastställas för personer som har begått, eller gett befallning om, överträdelser av konventionerna. I den svenska brottsbalken återfinns *folkrättsbrott*. En person som gör sig skyldig till folkrättsbrott kan dömas till fängelse i fyra år – eller om brottet är grovt – livstids fängelse [BrB 22:6]. Enligt nämnda lagrum kan även en förman dömas för folkrättsbrott om denne har haft möjlighet att förutse brottet, men inte har gjort vad som ankommit på honom att förhindra brottet. Detta lagrum är självfallet tillämpligt på personal såväl inom det militära som det civila försvaret.

• **Svåra överträdelser av humanitär rätt**

Konventionerna skiljer mellan svåra överträdelser och andra överträdelser. En fördragsslutande part är inte skyldig att bestraffa sådana överträdelser som inte anses som svåra överträdelser utan bara att se till att handlingen upphör. En *svår överträdelse* i konventionernas mening föreligger: *i*) om överträdelserna riktar sig mot personer eller egendom som skyddas av konventionerna (t.ex. en krigsfånge), *ii*) och att överträdelserna har innefattat någon av vissa uppräknade handlingar (t.ex. uppsåtligt dödande) [GK I:50; GK II:51; GK III:130; GK IV:147]. De handlingar som utgör svåra överträdelser, under förutsättning att de är riktade mot en skyddad person, är bl.a.:

- uppsåtligt dödande,
- tortyr eller omänsklig behandling (inkl. biologiska experiment),
- uppsåtligt förorsakande av svårt lidande och svår skada till kropp och hälsa,
- olaglig deportation eller förflyttning,
- tagande av gisslan.

Till gruppen svåra överträdelser mot humanitär rätt enligt tilläggsprotokoll I hör varje uppsåtlig handling eller försummelse som är oförsvarlig och som allvarligt skadar den fysiska eller psykiska hälsan hos en person som har fallit i annan parts våld [TP I: 11 (4)]. Dessutom är vissa handlingar att betrakta som svåra överträdelser, om de begås *uppsåtligen* i strid mot protokollet och ger upphov till *dödsfall eller allvarliga personskador* [TP I:85(3)]. De handlingar som åsyftas är bl.a.:

- att anfälla civilbefolkningen,
- att uppsåtligen inleda ett urskillningslöst anfall mot civila,
- att anfälla oförsvarade platser samt demilitariserade zoner,

- att medvetet attackera en person som är försatt ur stridbart skick,
- att bedrägligt använda sig av kännetecknen (d.v.s. röda korset och röda halvmånen).

- **Överordnads ansvar**

En nyhet vad gäller tilläggsprotokoll I är att *underlåtenhetsbrott* uppmärksammas. Det förhållandet att en överträdelse av konventionerna eller av protokollet har begåtts av en underlydande fritar inte hans överordnande från straffrättsligt eller disciplinärt ansvar [TP I:86(2)].

- **Internationell lagföring av folkrättsbrott**

Som framgått ovan åvilar det primärt de fördragsslutande parterna att på nationell basis eftersöka, döma och straffa personer som gjort sig skyldiga till brott mot internationell humanitär rätt. Staterna kan även samarbeta genom att lämna ut personer som är misstänkta för att ha begått brott mot den humanitära rätten [TP I:88].

Frågan som infinner sig här är hur man skall gå tillväga om det förhåller sig så att en stat vägrar att lagföra eller utlämna personer som är misstänkta för att ha begått brott mot humanitär rätt? Föreligger det någon möjlighet att lagföra dessa personer under en internationell, snarare än nationell rättsordning?

Det prejudikat som står närmast tillhands i en dylik situation är rättegångarna mot tyska och japanska krigsförbrytare efter andra världskriget (d.v.s. rättegångarna i Nürnberg, Tokyo och Manila). Här ställdes misstänkta krigsförbrytare inför en internationell domstol som dömde efter sin egen stadga. Dessa domstolar var dock av temporär karaktär.

Under 1990-talet har två motsvarande temporära (*ad hoc*) domstolar upprättats för att lagföra personer som misstänks ha begått krigsförbrytelser i konflikterna i f.d. Jugoslavien och Rwanda.

Förenta nationerna har sedan slutet av 1940-talet arbetat med frågan om upprättandet av en permanent internationell domstol som kan döma individer till ansvar för folkrättsbrott. Detta arbete har komplicerats på grund av oenighet rörande vilka brott som skulle falla under domstolens jurisdiktion (behörighet). Arbetet har dock under den senaste tiden rönt viss framgång.

Avslutningsvis kan vi erinra om - krigets karaktär av kollektivt vansinne till trots - att varje enskild individ har ett *personligt ansvar* för sina handlingar.

Överstyrelsen för civil beredskap, ÖCB, har tagit fram ett basutbildningspaket om folkrätt. Det består av en video - FOLKRÄTT, en introduktion, 14 minuter, producerad av NordArt Forsgren Production - samt detta kompendium.

ÖCB samordnar utbildningen i folkrätt inom den civila delen av totalförsvaret och ger universitet i uppdrag att genomföra utbildningar i främst krigets folkrätt d.v.s. krigets lagar eller internationell humanitär rätt. ÖCB genomför även seminarier i folkrätt i syfte att utveckla folkrättsarbetet.

Den främsta målgruppen är folkrättsliga rådgivare på länsstyrelserna, folkrätts-handläggare på funktionsansvariga myndigheter och utbildare i folkrätt. Folkrätt ingår i 1994 års läroplaner för det obligatoriska skolväsendet och de frivilliga skolformerna. Metodiklektorer och lärare i samhällskunskap ingår därför också i målgruppen.

Samhällets förmåga och robusthet är grunden för den civila beredskapen. Sverige är ett välutvecklat land med väl utbyggd infrastruktur, modern industri och en rad offentliga institutioner för att skapa service och trygghet. Förr eller senare drabbas samhället av störningar, avbrott i viktiga system eller i värsta fall av totalstopp. Orsakerna kan variera, alltifrån allvarliga olyckor till det värsta som kan hända, kriget.

ÖCB arbetar för att åstadkomma en större medvetenhet om hot och risker och att erforderliga förberedelser vidtas, inom den offentliga sektorn, inom industrin och ytterst hos den enskilde. Samhället måste skapa ett handlingsutrymme så att människorna kan verka och fungera, även i svåra kris- och krigsmiljöer. Deras kompetens och handlingsförmåga är en av hörnstenarna i detta avseende. ÖCB:s arbete medverkar till att skapa dessa förutsättningar och att göra samhället och totalförsvaret starkt. Ett starkt totalförsvaret ger Sverige goda förutsättningar för att bevara sitt oberoende och ger samtidigt medborgarna trygghet. Civil beredskap är en angelägenhet för alla.

Civila försvarets uppgifter fr o m 1 januari 1997

- värna om civilbefolkningen trygga livsnödvändig försörjning, säkerställa de viktigaste samhällsfunktionerna och bidra till Försvarsmaktens förmåga vid väpnat angrepp och vid krig i vår omvärld,
- kunna genomföra internationella fredsfrämjande och humanitära insatser,
- stärka samhällets samlade förmåga att möta svåra nationella påfrestningar i fred.

För ytterligare information i folkrättsfrågor kan Du kontakta den folkrättslige rådgivaren på länsstyrelsen eller ÖCB:s jurist Stefan Roos, telefon 08-691 10 00.

ÖVERSTYRELSEN FÖR CIVIL BEREDSKAP

Box 47333

100 74 Stockholm